

JAN OCH HERMAN OCH DERAS HISTORIER

Något om *Karl XII:s* död, den illustra kulknappen samt herrar *Myrdals* och *Lindqvists* (o)grundade meningar i skuldfrågan

av

Mats Parner

☒☒☒ I nr 3/1987 av Folket i Bild/Kulturfront trycktes en märklig text. Den hade skrivits av Jan Myrdal och handlade om likvidationer, etik och statsnytta eller, med JM:s terminologi, om ”avlivanden, moral och statsräson”. Framlidne Palme var artikelns huvudfigur.

Den häpne läsaren fick veta att det ett år avlägsna (vårvintern 1987) mordet på Olof P ingick i samma självklara dödsmonster som mordet på Engelbrekt, Karl XII och Gustav III. Alla dessa fyra avrättades, hette det, eftersom de råkat stå hindrande i vägen ”för de i staten styrande eller näst intill styrande”. Efter dråpen skyddades de ansvariga, kursen lades om, locket på, och den allmänna politiken gavs ny inriktning.

På så sätt blev mordet på Olof Palme ”det fjärde regeringschefsavlivandet” här i landet genom tiderna.

Myrdals resonemang haltar betänkligt på åtminstone tre av de fyra benen: Att Olof Palme blev det olyckliga offret för en sammansvärjning med representanter från ”de i staten styrande eller näst intill styrande” är väl för det första en hypotes, som numera får anses ganska omsorgsfullt avskriven ... milt uttryckt; att de aristokrater, romantiker, pundhuvuden och arma kverulanter som tog kål på Tredje Gustav en marsafton för 214 år sedan ”skyddades” av högre intressen är för det andra en minst lika absurd ståndpunkt, eftersom de skyldiga syddes in på nolltid av den effektive spaningschefen Nils H Liljensparre, det sena 1700-talets Hasse Holmér i sextiofjärde potens; att vidare Karl XII sköts av en blågul krigare i en av löpgravarna vid Fredriksten är för det tredje en förmodan som i dag kan betraktas som grundligt vederlagd.

Hjältekonungen Carolus dödades av en norsk soldat och en norsk kula. Den sanningen har inte alltid stått högt i kurs. Under århundradens lopp har både rykten, skvaller och vandringssägner florerat, och diverse (privat)deckare har lanserat den ena teorin djärvare och orimligare än den andra.

☒☒☒ Fantasins makt är som bekant stark. Än i dag finns rätt många själar, som är klippfast övertygade om att Olof Palme dog för egen hand på Sveavägen för drygt tjugo år sedan och att Lyndon B Johnson/CIA/Fidel Castro/Ho Chi Minh/FBI (stryk det som icke önskas) låg bakom ”skotten i Dallas” en gråkall höstdag anno 1963.

Att Tolfte Karls plötsliga död kl 21:15 söndagen den 30 november 1718 kommit att omgärdas av lika bisarra spekulationer är därför inte ägnat att förvåna. Ytligt sett fanns dessutom ganska mycket som talade för den s k mordteorin:

Under det accelererande eländet 1715-18 hade kungen visat sig alltmer obeveklig och gjort sig mäktigt impopulär i vida kretsar. Många ville se honom definitivt oskadliggjord. Inte minst ”det hessiska partiet” med tronpretendenten Fredrik (av Hessen-Kassel) i spetsen hade allt att

vinna på en Carolus i avlivat skick. "Guds egen fiskal på jorden" stödde nämligen det konkurrerande lägret, "holsteinarna", som ville placera kungens systerson högst upp på tronstolen. Också *han* gick fö under namnet Fredrik: *Karl* Fredrik (av Holstein-Gottorp).

Till bilden hör att (Hessen)Fredriks generaladjutant, fransmannen André Siquier, joggade runt som en svulten räv i de norska löpgravarna den skickesediga skottdagen. Det gjorde han utan synbara skäl. Följden blev att Siquiers uppdragsgivare länge och väl troddes vara spindeln i ett intrikat mordnät. Att sedan Fredrik uppträdde sällsynt kraftfullt i direkt anslutning till kungens död gjorde inte saken bättre: "holsteinare" placerades i tryggt förvar, gemålen Ulrika Eleonora sattes i arbete, finansministern Görtz internerades, rådet inkallades till Stockholm osv.

En energiutveckling av den arten skulle lantgreve Fredrik aldrig mer visa prov på. I rollen som konung av Sverige (1720-51) ägnade han nästan all tid åt jakt på storvilt och på yngre kvinnor. Vårt äre- och hjältespråk vägrade han att lära sig. Och alla regeringsbestyr "skötte" man enligt gängse praxis med hjälp blott och bart av hans famösa namnstämpel.

Den hjärtligt avskydde von Görtz, mannen med nödmynten och kung Karls närmast förtrogne, beviljades sannerligen ingen *fair trial*. Efter en summarisk rättegång avlivades han utan vidare spisning i vad som måste betecknas som en ren hämndeakt från den nya maktelitens sida. Mot det godtyckliga förfarandet protesterade Daniel Defoe, **Robinson Crusoes** hävdatecknare, i en nere på kontinenten vida spridd pamflett.

Men åter till ordningen, dvs till Fredrikstens befästningsverk och Carolus snöpliga ändalykt!

Genom alla år har det tätt sig lika anmärkningsvärt som alarmerande, att den sant majestätiska dödsgulan avlossades från höger och inte från vänster. På högerflanken logerade nämligen "de våra", alltså enbart karoliner i blågult, medan de norska fiendestyrkorna kamperade till vänster på bl a "Mellemberget" och "Overberget". Var det trots allt en svensk krigsman som tog saken i egna händer? Eller var det rentav lantgreve Fredriks betalda drängar som sköt rikets monark?

Nej, intetdera. I dag vet vi att dödsskottet bröstades av från vänster, dvs från den norska sidan, och att kungens (över)mod och bristande försiktighet bar skulden till det inträffade. (I krig gör man ofta klokt i att ta skydd, men slik feghet kännetecknade ju inte vår tappre krigarkung...).

De logiska felsluten av höger- och vänstertyp orsakades av att den kula som ändade den tolfte liv gav upphov till ett väsentligt större ingångs- än utgångssår. Så "borde" det inte ha varit. All erfarenhet i (skott)skadebranschen visade, och visar än i dag, att utgångssären tjugonio gånger av trettio är större. Men Carolus råkade händelsevis bli skjuten just den 30:e. En kanonkula av tidstypiskt snitt avlossades från det 500 meter avlägsna "Overberget", krossade den olyckliges vänstra tinningben med en så pass låg ingångshastighet som 400 km/h, passerade offrets skalle och hjärnkontor, kastade ena ögongloben ur dess håla och manglade sig med nöd och näppe ut på andra sidan.

Givet det scenariot blev sårens kvalitet och kvantitet just sådana som de faktiskt blev.

Detta har med pedantisk noggrannhet visats av den skicklige ballistikern Gunnar Grenander så sent som på 1980- och 90-talen. Andra har följt GG:s exempel. Sist i raden är författaren Peter From, som, långt in på 2000-talet, inte bara räknat, kalkylerat och kört med datorsimuleringar; också rader av ambitiösa skjutförsök på fingerade kungsskallar har stått på (From)repertoaren. Inte minsta barr har lämnats åt slumpen; t o m Carolus-hattar av harullstyp har PF letat fram.

Hans resultat är entydiga: dödsskottet kom från vänster, sannolikt från Overberget, projektilen var norsk, och vår bestövlade konung gick hädan. Ja, alla skall vi den vägen vandra.

☞ Åtminstone vid fyra tillfällen, 1746, 1799, 1859 och 1917, har man öppnat Karl XII:s grav i Ridderholmskyrkan och varje gång förvissat sig om att det majestätiska kraniet saknade de skottfragment och det blysplitter som rimligen borde ha funnits. Också den omständigheten har lett till vidlyftiga teoribildningar. Den ojämförligt häftigaste tog fasta på att Karl XII sades vara ”hård mot skott”. Ja, han ansågs kort och (mindre) gott förtrollad och därmed immun mot normala projektiler; blott kulor och krut tillverkade av hans egna klädespersedlar kunde bringa honom om livet. År ut och år in hade tolfte Karl gått helskinnad ur nästan varje strid, åtskilliga gånger lurat döden med ett par hårsmaner, och aldrig hade han tvekat att bekämpa Den Onde.

Hans allians med en hinsides värld var alltså ett obestridligt faktum.

Tankefigurer som dessa födde inte en rätta men väl en kulknapp – en ytterligt seglivad knapp i den mån sådana finns.

Den bokstavligen knäppa knapphistorien lyder i sina huvuddrag och i klartext som följer:

Någon, okänt vem men rimligen en svensk, skall i ett obevakat ögonblick ha snott två knappar från en av konungens ståtliga uniformer och lött samman dem till en mässingskula. Den unika projektilen överlämnades sedan till den konspiratör, vars lyckträff på kvällen den 30/11 gjorde slut både på enväldet och dess furstlige garant. Ett skarpsynt befäl, kapten Nordstierna, råkade i nästa nu få ögonen på den specialtillverkade kul- och kungsknappen, stoppade den på sig och fraktade hem den till Öxnevalla i Västergötland efter krigsslutet. Men där på sin mammas gata greps Nordstierna av svår bondånger och akuta samvetsqual, vilket resulterade i att han hivade knappen på soptippen. Där blev den liggande.

Undrens tid var emellertid inte förbi. Mer än 200 år senare, 1927 eller möjligen 1924, återfann en ”smedmästare Andersson” den förhäxade dödsknappen i ett sandtag, inte nere i Sahara men väl i Halland, och lade rabarber på fyndet. Efter sex/sju års betänketid konsulterade Andersson intendenten på Varbergs museum och lät så museet överta rariteten. Än i dag finns den illustra kulknappen till allmänt påseende i Varberg.

Att mässingsknappar inte utan vidare ger ifrån sig blyfragment verkar ju högst sannolikt. Men hur troligt är det på en skala att just museiknappen i Varberg blev Karl XII:s öde? Jag vill nog hävda att den möjligheten är identiskt lika med noll. Min chans att kamma hem högsta vinsten på Lotto varje vecka året runt torde vara signifikant större.

Efter detta påstående är tiden mogen för Herman Lindqvists entré i denna berättelse. Lindqvist har, som de flesta vet, gjort utmärkta insatser i folkupplysningens tjänst här i ankdammen, inte minst genom att blåsa nytt liv i vårt tidigare jämförelsevis kyliga förhållande till historien. För den bedriften är han all heder värd liksom för en hel del annat.

Men från och till sviktar husliga Hermans omdöme liksom hans förmåga att hålla koll på olika årtal. Hans relativa tilltro till och hans fascination inför just den sällsynt idiotiska knappeteorin, uppenbarad av HL på sid 648-657 i del IV av **Historien om Sverige** (1995), betraktar jag som milt uppseendeväckande. Här borde Lindqvist sagt ifrån med all kraft i stället för att, rutinerat, vrida sig runt den egna axeln med diverse brasklappar i sin välfyllda plånbok.

Den skriande frånvaron av blysplitter i Tolvans kranium berodde förmodligen på att konungen sköts med en karteschkula av järn. I det nummer av **Karolinska förbundets årsbok** som gavs ut i juli 2005 visar en Svante Ståhl, med ackuratess, att sådana kulor fanns år 1718, att de även fanns i norsk ägo samt att de orsakade just den typ av skador som drabbade vår fallne ”hjärte”.

☒☒☒ Redan 1731 utkom den ryktbare franske filosofen Voltaire med den första i den långa raden av Karl XII-biografier. Där läser vi, att den svenske självhärskaren föll för en norsk kula och för ett till dumhet gränsande mod – genom att han ställt sig ”med nästan hela överkroppen oskyddad i skottlinjen”. Det är egentligen hela saken. Inte mycket mer finns att tillägga.

Att kung Karl skulle ha (lön)mördats är en idé som Voltaire mycket bestämt tillbakavisar. På den fronten är han lika skarpt polemisk som Lindqvist borde varit på främre kulknappslinjerna i sin Fredrikstensgrunka. Tilläggas kan att Voltaire kände adjutanten och landsmannen Siquier och därför visste att denne råkat befinna sig på ”fel” ställe på Dagen D av en ren tillfällighet.

Voltaire i all ära men Peter Englund's lysande essay i **Förflutenhetens landskap** (Atlantis) om Karl XII:s sista dag i livet är trots allt skriven 260 år senare och betydligt mera lättsmält.

På sin 60-årsdag, den 19 juli 1987, återkom Jan Myrdal till omständigheterna kring den tolfte död, nu i Expressens söndagsbilaga. Han vidhöll sin tidigare uppfattning och påstod att ”man” var tvungen att skjuta ihjäl kungen för att rädda vad som räddas kunde av ett utarmat Sverige.

Ytterst drevs skriftställare JM, tror jag, av en emotionellt betingad föreställning om att mordet på Olof Palme var ett uttryck för en gigantisk skandal i den svenska statens inre, kanske rentav det slutliga tecknet på en sammansvärjning mitt i själva statskärnan. För att göra analysen mer trovärdig placerade Myrdal såväl Karl XII som Gustav III vid Palmes sida. Men på så sätt blev alltihop inte bara fel; det blev till sist både dubbelfel och trippelfel.

På köpet fick vi dessutom ett lärorikt exempel på konspirativt tänkande i dess pryddo.

Mats Parner

